

Uluslararası İmam Mâturîdî: Kayıp Aydınlanmanın İzinde Çalıştayı (25-27 Ekim 2018, Ankara) Hakkında

TUĞBA ÖZTÜRK

Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi

ozturkt@ankara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1315-2834>

Ülkemizde son zamanlarda Ebū Manşūr el-Mâturîdî'yi (ö.333/944) ve onun düşüncesini anlamaya yönelik gerek devlet kademesinde gerekse akademik çevrelerde eskiye nazaran daha yoğun bir ilgi söz konusudur. Bu kapsamda ülkemiz genelinde çeşitli faaliyetler düzenlenmektedir. Yakınlarda gerçekleştirilen "İmam Mâturîdî: Kayıp Aydınlanmanın İzinde" adlı çalıştay bu faaliyetlerin en dikkat çekenlerinden birisiydi. Türk Dünyası Parlamento Vakfı (TDPV) tarafından düzenlenen çalıştay, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle ve Şaban Ali Düzgün'ün Bilim Kurulu Başkanlığında hayata geçirilmiştir. Düzenleme heyeti, aylar öncesinde başladığı tanıtım faaliyetleri çerçevesinde, bu çalıştayın, el-Mâturîdî'nin savunduğu düşüncelerin günümüze doğru bir şekilde taşınabilmesi, fikirlerinin geniş kitlelere sağlıklı bir aktarımının yapılabilmesi, İslam dünyasının birlikteliğine zarar veren algı ve yorumların bertaraf edilebilmesi ve çağımızın sorunlarına dikkat çekilip çözüm oluşturulabilmesi amacıyla düzenlendiğini kamuoyuna duyurmuştu.

Çalıştay bu amaç ve beklentiler doğrultusunda, 25-27 Ekim 2018 tarihleri arasında Ankara Grand Hotel'de gerçekleştirildi. Genel sempozyum organizasyonlarına kıyasla bu çalıştay, fikrî seviyesi oldukça yüksek bir organizasyon oldu. Bunda çalıştayın sistematik bir biçimde planlanmasının etkisi olduğu muhakkak. Çalıştay, el-Mâturîdî'nin düşünce dünyasını şekillendiren akıl, adalet, hikmet ve özgür irade konularına tahsis edilmiş dört ayrı oturum şeklinde planlanmış. Bir oturum yaklaşık üç saat sürecek şekilde ve iki aşamalı olarak organize edilmiş. İlk aşama, oturumda tartışılacak olan konunun kırk beş dakikalık bir tebliğ çerçevesinde sunulması ve otuz dakikalık bir müzakereye tabi tutulması şeklinde, on beş dakikalık bir aranın ardından başlayan ikinci aşama ise genel müzakere şeklindeydi.

İmam Mâturîdî Çalıştayı'nda dört oturumda tebliğci ve müzakereci yedi akademisyenin sunumları dinlendi. Ağırlıklı olarak Türkiye'deki akademisyenlerin yer aldığı çalıştaya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan olmak üzere farklı coğrafyalardan toplamda 43 akademisyen de genel müzakere sürecinde katkıda bulundu. Gerek bu sunumlar gerekse genel müzakere kısmı oldukça canlı ve yoğunluk düzeyi yüksekti. Genel müzakere kısmında, Mâturîdilik konusunda çalışmalar yapan farklı anabilim dallarına mensup akademisyenler söz alarak görüşlerini ve değerlendirmelerini ortaya koydular. Bazen genel müzakere sırasında dile getirilen görüşlerin bile müzakeresinin yapıldığı bu kısım, bir beyin fırtınası görünümündeydi. Bu yazının amacı da örneğine pek sık tesadüf edemediğimiz böyle bir çalıştayı, katılmayanların da zihninde bir fikir oluşturabilecek şekilde tanıtmaktır. Takdir edileceği üzere interaktif etkileşimin yüksek olduğu dört oturumun tüm muhtevasının ne tam olarak hatırlanabilmesi ne de dile getirilebilmesi mümkündür. Bu çerçevede ben, bir dinleyici olarak başından sonuna kadar takip etmeye çalıştığım bu dört oturumda dikkatimi çeken ve zihnimde kalan hususları paylaşmak istiyorum.

Çalıştayı genel planlaması kadar, açılış bölümü de farklı planlanmıştı. Bu tür organizasyonlarda genellikle ilk günün sabahının açılış oturumlarına tahsis edildiği malumdur. Fakat İmam Mâturîdî Çalıştayı'nda açılış, oturumlardan önceki akşam bir resepsiyon şeklinde gerçekleştirildi. Herkese açık olan bu açılış oturumunda önce protokol konuşmalarına yer verildi. İlk konuşmacı Parlamenteler Vakfı Başkan Yardımcısı Abdullah Çalışkan'dı. Daha sonra Çalıştay Bilim Kurulu Başkanı Şaban Ali Düzgün; çalıştayı amacı ve önemine dair çerçevesi geniş bir sunum yaptı. Son olarak da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Binali Yıldırım, Mâturîdiliğin ülkemiz açısından önemine işaret eden kapsamlı bir konuşma gerçekleştirdi. Protokol konuşmalarının tamamlanmasının ardından, metin yazarlığını Şaban Ali Düzgün'ün yaptığı TRT Avaz tarafından çalıştay için hazırlanan "İmam Mâturîdî" başlıklı kısa tanıtım filmi¹ izlendi. On beş dakikalık aradan sonra yine Düzgün'ün moderatörlüğünde, oturumlarda sunum yapacak tebliğcilerin tebliğlerinin onar dakikalık özetlerini sundukları mini bir panel gerçekleştirildi. Böylece çalıştayı açılış bölümü tamamlanmış oldu.

¹ Bu tanıtım filmine şuradan erişmek mümkündür:
<https://www.youtube.com/watch?v=Zx0IrFMzOos> (Erişim, 15.11.2018).

26 Ekim Cuma sabah ilk oturum Hasan Onat başkanlığında başladı. Oturumun “Mâtürîdî Epistemolojinin Temeli Olarak Akıl” başlıklı tebliğcisi Hülya Alper, müzakerecisi ise Angelika Brodersen idi. Onat, oturumu açıp akıl gibi bir nimetin hesabını vermek zorunda olduğumuzu vurgulayarak, sözü Hülya Alper’e verdi.

Alper tebliğine “akıl nedir?” sorusuyla başlayarak, aklın kullanılmasına çok vurgu yapmasına rağmen el-Mâtürîdî’nin aklın mahiyeti hakkında bir şey söylemediğini ifade ederek aklın neliğine dair pasajı el-Mâtürîdî’den şu şekilde aktardı:

Onlardan (gerekçelerden) birincisi akıllar, akılların nasıllığını ve mâhiyetini idrak etmekten âciz ve câhil olmasıdır. Çünkü akıllar kendisinin nasıllığı ve de mâhiyetini bilmez. Nesnelere iyiliği ve kötülüğünü bilir. Ulûhiyyetin Allah’a ait olduğunu, ona ibadetin güzelliğini, ondan başkasına (ibadetin) ise kötülüğünü mutlaka bilir.²

Bunun yanında Alper, el-Mâtürîdî’ye göre aklın mahiyetinin bilinemeyeceğini aktarırken aynı zamanda aklın sadece zihni bir varlık değil alemin de bir cüzü olduğunu söyleyerek, el-Mâtürîdî’nin akla ontolojik bir alan biçtiğini belirtti. Ayrıca el-Mâtürîdî’ye göre asıl sorunun, aklın ne olduğundan ziyade nasıl çalıştığı, yani aklın gerek bağlama gerekse ayırma, kavram oluşturma ve gerçeği kavrama işlevi olduğuna işaret etti. El-Mâtürîdî’nin aklın herkeste eşit olduğuna dikkat çekmesi sebebiyle de akli ilim olarak tanımlayan Eş’arîlerden uzaklaşp Mu‘tezile’ye yakın bir konum aldığını belirtti.

Ayrıca el-Mâtürîdî’nin Kur’an’da geçen *fu’ad*, *kalb* kelimeleriyle akli zaman zaman aynı hatta birbirlerinin yerine kullandığını söyleyen Alper, *fehm*, *hıfz* ve *temyiz* gibi fiilleri de kalbe izafe etmesini ekleyerek el-Mâtürîdî’nin kalbi de akıl yerine koyduğu fikrini pekiştirdi.

“Akıl her şeyi biliyorsa vahiy niye gereklidir?” sorusunu yöneltmek üzere konuşmasına devam eden Alper, el-Mâtürîdî’ye göre vahyin, toplumsal düzeni sağlamak için gerekli olduğuna ve eğer vahiy olmasaydı herkesin kendi menfaatine uygun olanı doğru sayacağına dikkat çekti. Dolayısıyla el-Mâtürîdî’ye göre vahyin gönderilmesi Allah Teala’nın hikmetinin sonucudur. Alper, “insanın vahye muhataplığının kişinin sahip olduğu akıl sayesinde mümkün olduğu” ve “aklın vahiy karşısında önceliğinin bulunduğu” şeklinde kelimcilerin da üzerinde ittifak ettikleri hususlara dikkat çektikten sonra, el-Mâtürîdî’nin konuyla ilgili yaklaşımının kelimcilerin kabullerinin

² El-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, c.8, tah. Halil İbrahim Kaçar; muraca’a Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), s.251.

den kısmen farklılaştığını belirtti. Buna göre el-Mâtürîdî'nin yaklaşım tarzında akıl ve vahiy arasında döngüsel bir ilişki bulunmaktadır. Akıl, önce vahyin gerçekliğini kabul edip onu anlamaya yönelmekte; daha sonra da vahye göre şekillenip ilahi buyrukları anlamaya ve bunlardan hüküm çıkarmaya çalışmaktadır. Son olarak Alper, akıl-vahiy arasında çatışma fikrinin Mâtürîdî'nin düşünce sistemine ters olduğunu, bunun bir uyum veya birinin diğerine verdiği destek şeklinde anlaşılması gerektiğini belirterek sözlerini tamamladı.

Alper'in tebliğini müzakere eden Angelika Brodersen, tebliği başarılı bulduğunu ifade ederek bazı eklemelerde bulundu. Bunların arasında en dikkat çekici olanı, aklı ifade ederken kullandığı *intellect* kelimesi oldu. Ayrıca el-Mâtürîdî'de metafizik alanda iş gören akıl ile fizik dünyada iş yapan nazar anlayışına dikkat çekti. Brodersen'in müzakeresinin ardından açık müzakereye geçildi. Müzakerelerde genel olarak doğru terminolojinin kullanılmasının önemine ve Alper'in tebliğ metninin fazla teorik kalmasına dikkat çekildi. Genel müzakere kısmında Yusuf Şevki Yavuz'un, tebliğde, el-Mâtürîdî'nin bilgi kaynaklarından olan "haber"e yeterince yer verilmemesine yönelttiği eleştiriler ile Cağfer Karadaş'ın "metafizik" gibi ifadelerin el-Mâtürîdî'nin terminolojisinde olmadığı dolayısıyla felsefi ifadelerin el-Mâtürîdî'den bahsedilirken kullanılmasının yanlış olduğu şeklindeki eleştirileri hatırdaki kaldı. Bu eleştiriler karşısında Alper, el-Mâtürîdî'yi sadece mütekellim değil aynı zamanda bir filozof olarak gördüğünü, bu nedenle de felsefi terminolojinin el-Mâtürîdî'nin düşünce dünyasını ifade ederken kullanılmasında bir sakınca görmediğini ifade etti.

Recep Tuzcu; "aklın işlevi Kur'an'da tefekkür olarak zikredilen şeydir ve tefekkür de iyiyi kötüden temyiz melekesidir" şeklinde bir katkı sundu. Hasan Özalp; Alper'in, Maturîdî'nin bilgi anlayışının merkezinde aklın bulunduğu şeklindeki tespitine itirazda bulundu; bu yönde bir tespitin, iyi niyetli ancak el-Mâtürîdî'yi bağlamının dışına çıkaran iddialı bir söylem olduğunu, zira el-Mâtürîdî'nin akıl, duyu ve haber bilgisine müsavi yaklaştığını belirtti. Özalp ayrıca felsefenin kavramlarının teoloji alanına taşınması noktasında daha hassas ve duyarlı olunması gerektiğini, el-Mâtürîdî'nin sayan, hesaplayan, matematiksel rolü olan bir us (*reason*) değil de basirete ve sağduyuya dayalı ve sezgisel derinliği olan bir akla (*intellect*) odaklandığını ifade etti.

Öğleden sonra çalıştayın ikinci oturumu Ali Bardakoğlu başkanlığında başladı. Bardakoğlu kısa bir açılış konuşmasının ardından sözü "Mâtürîdî'de Metafizik Tasavvur: Adalet" başlıklı tebliğini sunmak üzere Philip Dorroll'a

bıraktı. Sunumunu temelde iki bölüme ayırıp ilk kısımda adalet kavramını üç ayrı alt başlıkta ele alan Dorroll, ikinci kısımda ise birinci kısmın sonucunda ortaya çıkan kelami-felsefi anlayışı tartıştı. Bu çerçevede adaletin, biri “soyut/akli/değişmez” ve diğeri ise “bağlama bağlı/değişebilir” olmak üzere iki düzeyde ele alınması gerektiğini, kendisinin ise tebliğinde bunlardan daha çok ikincisini merkeze aldığını belirtti. Adaletin el-Mâtürîdî’deki bu ele alınış biçimini “paradoks” olarak tanımladı. Alemin düzenlenmesi bağlamında ilahi fiillerin Allah’ın hikmeti sonucunda gerçekleşmesi ile değişen alem gereği adaletin de değişebileceğini belirtti. El-Mâtürîdî’nin kendine özgü değişim teolojisi olduğunu, bunu da evrenin sürekli değişim halinde olduğunu (*taḳallub*) ve evrendeki bu değişimin de Allah’ın varlığının delili olarak göstermesiyle açıkladığını ifade etti. Adalet konusu gereği bu değişimin adaletle olan ilişkisini ise; evrende Allah’ın sıfatlarından başka sabit bir şey olmadığı için bir zaman diliminde adil ya da adaletsiz görülen bir şey sabit ya da değişmez olmadığı için başka bir zamanda zıddına karşılık gelebilir diyerek açıkladı.

Dorroll, ezeli olan dinin değişen dünyada var olabilmesi için onun da değişime uğramasının gerektiğini, dolayısıyla ezeli olan bir gerçekliğin değişime uğramasının kendi içinde bir paradoksa sebep olduğunu el-Mâtürîdî’nin iddia ettiğini açıkladı. Söz konusu paradoksu el-Mâtürîdî’nin *kesb teorisinde* keşfettiğini, buna göre insanın hem fiillerini seçmede özgür olmasının hem de Allah’ın yaratması sonucu gerçekleşen ilahi kaderin aynı anda gerçek olmasının el-Mâtürîdî’ye göre insanın sınırlı perspektifinden paradoksal gibi gözüktüğünü dile getirdi. Ancak Allah’ın adaleti ve kudreti açısından bu durum paradoksal değildir çünkü Allah her bir insanın kaderini yaratmaya muktedir olduğu gibi insanların hepsine yaptıkları seçimlerinde özgür olmalarını sağlamaya da muktedirdir. Bu paradoksun da dini açıdan ezeli olanın ne, değişmesi gerekenin ne olduğu sorusunun her dinde bir istikrarsızlığa yol açtığını belirtti.

Philip Dorroll’un müzakerecisi olan İbrahim Aslan müzakere değeri yüksek olan metin için Dorroll’a teşekkür ederek sözlerine başladı. Öncelikle el-Mâtürîdî’nin adalet prensibine yaptığı vurguyu onun Şeneviyye, Mecüsiyye ve Dehriyye gibi farklı akımların/fırkaların bulunduğu çok kültürlü bir ortamda yetişmiş olmasına bağladı. Dorroll’un da üzerinde durduğu bir değer kategorisi olarak adaletin niçin uluhiyyet alanı için temel olarak belirlenemeyeceği hususuna dikkat çekti. Aslan el-Mâtürîdî’nin, uluhiyyete ilişkin *ta’lîl* metodolojisini [niçin (لم) sorusuna temel arama] reddettiğini belirterek söz konusu metodolojiyi kullanmak yerine, Wittgenstein’in

ikinci dönemindekine benzer biçimde, uluhiyyet hakkında susmayı tercih ettiğini söyledi. Aslan, Mâturîdî düşüncede adaletin, varlık aleminde kendine yeten bir değer olarak dururken, metafizik alanda ise yerini hikmete bıraktığını ifade ederek müzakeresini tamamladı.

Açık müzakere kısmında Hülya Alper, İbrahim Aslan'ın müzakeresinde ifade ettiği "el-Mâturîdî'nin akılcı yönünün ağır bastığı" ifadesine itiraz ederek, "Mâturîdî düşüncesinde sadece aklın değil vahyin de dominant bir rolü olduğunu ve vahyi de akla öncelediğini" ekledi.

Çalıştayın son günü Cumartesi sabahı, üçüncü oturum Mehmet Görmez'in başkanlığında başladı. Oturumun tebliğcisi Sami Şekeroğlu, müzakeresi ise Dosay Kençetay idi. Ancak Kençetay'ın, Kazakistan'da geçirdiği bir kaza sonucu son anda çalışmaya katılamadığı ifade edildi.

Sami Şekeroğlu "Mâturîdî'de Ahlaki Tasavvur: Hikmet" başlıklı tebliğinde önce hikmet kavramını açıkladı daha sonra bunun ahlaki tasavvurla ilişkisini kurdu. El-Mâturîdî'nin *Te'vilâtu'l-Şur'ânda* sıklıkla andığı hikmetin; Yüce Yaratanın fiillerinin bilgiye ve kurala dayalı olarak gerçekleştiği, kendisine verilen donanımlarla seçkin olarak yarattığı insanın da entelektüel ve ahlaki yapısını yine aynı zemin üzerinden inşa ederek imtihan-dan/denenmeden başarıyla geçip sonsuz mutluluğa erişmesi bağlamında kullanıldığını ifade etti. Şekeroğlu'na göre el-Mâturîdî'nin ahlak tasavvurunu açıklamak için öncelikle onun Allah ve insan tasavvurunun belirlenmesi gerekir. İnsanın övülür fiilleri işlemlerini talep eden bir varlık da haddizatında bu fiillerin faili olur. Dolayısıyla insanın ahlaki kurallara göre davranması kadar Allah'ın da ahlakiliğe uygun tavır sergileyeceği bir gerçek olarak ortada bulunmaktadır. El-Mâturîdî açısından bu durumun, bizi Allah'ın hikmetine götüren en önemli özellik olduğunu belirtti. Ayrıca el-Mâturîdî'nin Allah'ın *Hâkim* değil *Hakîm* olduğu vurgusuna dikkat çeken Şekeroğlu, buradan hareketle Tanrı'nın insanlar üzerinde despotik bir tavır sergilemek yerine kullarından istediği özellikleri en iyi şekilde kendi içinde barındırıp ikram, lütuf ve cömertliğinin bolluğundan dolayı insanların O'na saygı duyması ve iman etmesi gerektiği yorumunda bulundu. Yukarıda yapılan detaylı değerlendirmelerden Allah'ın hikmeti sonucunda insanlarda gönüllü bir kulluğun ortaya çıktığını söylememiz yanlış olmayacaktır.

Şekeroğlu el-Mâturîdî'nin Tanrı tasavvurunu Allah'a olan sevgi ve saygı üzerine kurduğunu açıkladıktan sonra insan tasavvuruna geçti. Bu noktada el-Mâturîdî'nin bilgi teorisinde akıl, duyular ve haber şeklinde üç maddeyle sıraladığı bilgi kaynakları içine, insan tasavvurunu açıkladığı bölümde dör-

düncü madde olarak insanın tab'ı/mizacı/doğasını da eklediğine dikkat çekti. El-Mâtürîdî'nin bu betimlemesine göre bazı durumların ahlaki olarak iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesinde kararı duyular ya da haber değil kişinin doğası verir. El-Mâtürîdî'nin insanın doğasını ahlaki yapının bir kaynağı olarak gördüğünü ve insanların Allah'ın isim ve sıfatlarının kendilerinde tecelli ettiğinin bilincinde olup hareketlerindeki ahlaki tavrı bu bilinçle düzenlemeleri gerektiğini belirterek sözlerini tamamladı.

Başta da belirtildiği gibi bu tebliğin müzakerecisi gelmediği için açık müzakereye başlandı. Tebliğde dile getirilen "Allah'ın ahlakılığı" ifadesinin Allah için kullanılıp kullanılmayacağı tartışması müzakerecinin neredeyse merkezini oluşturdu. Tebliğde de kullanılan bu ifadenin aynı zamanda İlhami Güler'e ait bir kitabın ismi olması da tartışmanın çerçevesini genişletti. Tartışmayı gündeme getiren Çağfer Karadaş Allah için ahlaki ya da gayri ahlaki ifadesinin kullanılıp tartışmaya açılmasının doğru olmadığını söyledi.

İlyas Çelebi katkı olarak, el-Mâtürîdî'nin kelâm sisteminde bilgi ve hikmetin anahtar iki kavram olduğunu; bilgi akılla gelişirken, gaye ve illetle de hikmetin anlaşılacağını söyledi. Böylece kişinin hikmeti ararken bilgisini arttıran, bilgisi artıkça da yeni hikmetleri gün yüzüne çıkaran döngüsel bir iletişim olduğunu ekledi.

İsmail Şık; tebliğin teoride kaldığını, el-Mâtürîdî'nin fikirlerinin günümüze nasıl bir fayda sağladığının daha açık bir değerlendirilmesinin yapılması gerektiğini dile getirdi. Katkı olarak da "ahlak" kavramının yaratılmışlar için geçerli olan huy, tabiat, mizaç gibi anlamlara geldiğini, "Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak" şeklinde bir ibare el-Ğazâlî'nin (ö.505/1111) *İhyâ'sı* dahil olmak üzere birçok klasik eserde geçse de bu ibarenin hadis olmadığının alan uzmanlarının malumu olduğunu ve en iyi ihtimalle bu metnin *el-esmâ'u'l-ħusnâ* ile terbiyelenmek olarak tevil edilebileceğini ifade etti.

Çalıştayan dördüncü ve son oturumunun başkanlığını Mustafa Said Yazıcıoğlu yaptı. "Mâtürîdî'de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade" başlıklı tebliği sunan Sönmez Kutlu, müzakerecisi ise Şaban Ali Düzgün oldu. Yazıcıoğlu kısa bir girizgahtan sonra tebliğini sunmak üzere sözü Sönmez Kutlu'ya bıraktı.

Kutlu tebliğine el-Mâtürîdî'nin kendi eserlerindeki görüşlerinden hareketle insan tasavvurunu ve bununla ilintili olarak toplum tasavvurunu açıklayacağını belirterek başladı. Kutlu, kendisine göre el-Mâtürîdî'nin insan tasavvurunun kurucu unsurları olan; ontolojik, metafizik, akli ve ahlaki yönleri ayrı ayrı inceledi. Bütün bu maddeleri insanın özgürlüğü bağlamın-

da ele alırken bazı örnekler verdi. Mesela “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve resulünün yasakladığını haram saymayan ve hak dini din edinmeyenlerle, boyun eğerek kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın” (9/et-Tevbe:29) ayetini el-Mâturîdî, insanın inanç özgürlüğü olduğu ve buradaki suçun insanlara karşı değil Allah’a karşı işlenmiş olduğu için cezasını da ancak Allah’ın verebileceği şeklinde yorumlamıştır.

Tebliğinin ikinci kısmında toplum tasavvurunu ele alan Kutlu, el-Mâturîdî’nin şeriati da toplumsal bir kurum olarak görmesi sonucu toplumların değişmesiyle önceki maslahatların kalkması, örf, toplumsal ve akli zorunluluklarla şeriattaki eski hükümlerin değişip yerine yenilerinin getirilebileceğini söyleyerek, oturumun tartışma konularından birini dile getirmiş oldu. Bu iddianın alt yapısını oluşturmak için el-Mâturîdî’nin mümkün alemde olan değişimi felsefi ve mantıki argümanlarla ele aldığı detaylı bir şekilde açıkladı. Dolayısıyla tebliğin ikinci kısmı değişim odaklı oldu ve bu değişim sonucunda ortaya çıkan öneriler dile getirildi. Kutlu, el-Mâturîdî’nin “*en-nes̄ bi-terki’n-nās el-‘amel/en-nes̄ bi’l-‘urf*” şeklindeki kullanımından hareketle örfi *nes̄* kavramını önermekte, hatta bunun ictihadi *nes̄* olarak ifade edilebileceğini belirtti. Öyle ki Kutlu, el-Mâturîdî’nin 60/el-Mumteḥine suresinin 10. ayetinin yorumu sırasında, kitap ve sünnetten bir delil bulunmadığı halde kadınların terk edilmelerinin örfi olarak mümkün olduğunu söylemesini buna getirdi.

Kutlu sözlerini “İmam Mâturîdî maslahatların ve toplumun değişimine uygun olarak insanların özgür iradeleri ve toplumların maruf örfleriyle şeriatin maksatlarını korumaya yönelik ıslahat ve değişiklikler yapılmasına imkan tanımıştır” diyerek tamamladı.

Oturum başkanı sözü müzakereci Şaban Ali Düzgün’e verdi. Düzgün, tebliğde bahsi geçen *ulū’l-emr, iṭā‘at* gibi kavramlara el-Mâturîdî’nin nasıl anlam verdiğini ve bunların gelenekte nasıl karşılık bulduğunu görmek gerektiğini belirterek sözlerine başladı. Kutlu’dan ayrıştıkları yer olarak el-Mâturîdî’nin din ve siyaset arasında bir ayırmadan ziyade din ve devlet arasında bir ayırım yaptığını iddia etti. El-Mâturîdî’nin, siyaseti ilkeler bağlamında nasıl ele aldığını uzunca anlattıktan sonra, toplum teorisinin bir siyaset teorisi olduğunu ve hangi prensiplerin toplum organizasyonunda etkin rol alacağı konusunda belirleyici olanın nasıl bir birey tasavvur edilmesiyle ilgisini dile getirdi. Toplum tasavvurunun kesinlikle birey tasavvurundan geldiğini, “insan insanın kurdudur” sözüyle insanları bir arada tutmak için

devlet baskısının gerekli olduğunu ifade eden Thomas Hobbes'un sözlerini vurgulayarak müzakeresini tamamladı.

Açık müzakere kısmında Kutlu'nun tebliğinde dikkat çeken el-Mâtürîdî'nin örf ile nesh meselesi ve kadın hakkındaki görüşleri oldu. İlhami Güler bu kavramsallaştırmanın el-Mâtürîdî'den önce Ebû Yüsuf (ö.182/798) tarafından da dile getirildiği katkısında bulundu.

Recep Önal; el-Mâtürîdî'nin "Kabe'ye müşrikler giremez" sözünü yorumlayarak, müşriklerin Kabe'ye girebildiklerini ancak Kabe'de ibadet etmelerine izin verilmediği eklemesini yaptı. Ayrıca tebliğde kadınla ilgili ifadelerin muğlak kalması sebebiyle biraz daha açılmasının günümüzde kadınların sorunlarına da cevap olabilmesi açısından önemini vurguladı.

Recep Tuzcu, tebliğde toplumsal eşitlik bağlamında ifade edilen, kadının erkeğin eğe kemiğinden yaratıldığını el-Mâtürîdî'nin desteklemediğini anlatan bölümü eleştirerek, 4/en-Nisâ' suresi 1. ayette, aslında el-Mâtürîdî'nin kendini tam da klasik yaklaşımdan yana konumlandığını belirtti.

İsmail Şık iki hususta katkıda bulundu. İlk olarak özgürlüğün zihinsel, fiziksel ve toplumsal olarak sınıflandırılıp değerlendirilmesinin önemli olmasına dikkat çekti. Ayrıca Allah'a karşı işlenen suçların cezasının yine Allah tarafından verilecek olması sonucunda insanın, toplumun ahlaki ve hukuki alanından sorumlu tutulmasının manidar olduğu katkısında bulundu. Diğerleri ise el-Mâtürîdî'nin sabit din, dinamik şeriat olarak birçok ilim adamı tarafından formüle edilen, din ve şeriat kavramlarını birbirinden ayırarak tanımlamasının, dinin ilk zamandan günümüze kadar aynı şekilde gelip değişen peygamberle şeriatın değiştiğini böylece ortaya çıkan değişen değer-yargılar ve değişmeyen değer-yargılarla ilahi vahyin evrenselliğinin anlaşılması açısından önemli olduğunu ifade etti.

Hasan Özalp, 9/et-Tevbe suresi 28. ayette geçen müşriklerin Mescid-i Harama girmesinin yasaklanmasının, müşriklerin ne ontolojik durumu açısından ne de tebliğde belirtildiği gibi fiilleri açısından olmadığını iddia etti. Özalp, tıpkı domuz etinin tıbbi anlamda temizlense bile değersel açıdan necis olması gibi müşriklerin de değersel açıdan necis oldukları için Kabe'ye girmelerinin yasaklandığını söyledi.

27 Ekim Cumartesi günü son oturumun hemen ardından değerlendirme oturumu gerçekleştirildi. Bu oturumda iki gün boyunca sunulan tebliğler ve müzakereler çerçevesinde ortaya çıkan görüşlerden hareketle bir sonuç bildirgesi hazırlandı ve bu bildiri TRT'nin çekimini yaptığı kısa bir basın toplantısıyla TDPV Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı ve Çalıştay Yürütme

Kurulu Başkanı Abdullah Çalışkan tarafından okunarak kamuoyuna duyuruldu. Ayrıca Çalışkan imkan olursa bir sonraki çalıştayın el-Mâtürîdî'nin doğup büyüdüğü topraklarda yapılması temennisinde bulunarak çalıştaya katılan herkese teşekkürlerini ilettili. Söz konusu sonuç bildirisi şu şekilde-dir:

- *Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı tarafından düzenlenen Kayıp Aydınlanmanın İzinde: Uluslararası İmam Mâtürîdî Çalıştayı, 25-27 Ekim 2018 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Yurt içi ve yurt dışından çalıştaya katılan ve Mâtürîdî çalışmaları konusunda alanında uzman ilim insanları, yapılan üç günlük müzakerenin sonunda, ulaşılan şu hususların kamuoyuyla paylaşılmasında fayda mülâhaza etmektedir.*

- *İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in akaid ve fıkıh sütunlarını sistemleştiren İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'den sonra, onun inançla ilgili görüşlerini sistematik bir kelâm ekolüne dönüştüren Semerkandlı bir âlimdir.*

- *İmam Mâtürîdî, Müslüman toplumların farklılıklarını koruyarak birlikte yaşam sürebileceğini ve bu farklılıkların gelişim ve dönüşümde etkin rol oynayabileceğini benimseyen bir ahlâk sistemi geliştirmiştir. Bu açıdan Mâtürîdî İslam'ın sabit ilkeleri ile muhtelif coğrafyalardaki kültür farklılıklarının nasıl uyum içinde harmanlanabileceğinin en iyi örneklerinden birini ortaya koymuştur.*

- *Mâtürîdî, Kur'an'da "aşırılıklardan uzak örnek bir toplum" olarak nitelendirilen Müslümanların, bu niteliklerini korumalarının; vahyin ışığında aklı kullanarak adalet, hikmet ve merhameti hâkim kılmaktan geçtiğini savunmaktadır. Bu itibarla, onun düşünce sistemi; adalet, hikmet, akıl ve özgür iradeye dayanmakta ve Mâtürîdî bu temellere yaslanan bilgi, varlık ve ahlak sistemi önermektedir. Mâtürîdî, insanın söz konusu bu yeti-lerle donatıldığına işaret ederek insanın dünyayı imar ve ıslah etme gibi ağır bir sorumluluğun altına ancak bu yetileriyle girebileceğini kaydetmektedir. O, insanların bu donanımlarının ise çatışmaya değil, işbirliğine yönlendirilmesinin; toplumu yıkıma sürükleyen fitne olgusunu engelleyecek yegâne yol olduğunu ifade etmektedir.*

- *Mâtürîdî'ye göre Kur'an'ı anlamaya yönelik çabaların temel hedefi, "en doğruya ulaşma"dır. Bu gerekçe ile günümüze ulaşan ve 17 cilt olarak yayınlanan tefsirine, "Te'vilâtü'l-Kur'ân" adını vererek iki yöne vurgu yapmaktadır: a) Kendisinin bu çalışmasının bir çaba olarak yorumlanması gerektiğini, b) bu doğrultuda kendi yorumlarının da eleştirilebileceğini ima etmektedir.*

- *Mâtürîdî, hikmetle bütünleşmiş bir adaleti, toplumsal yaşamın olmazsa olmazı olarak görmektedir. Ona göre, bütün insanlar doğuştan temiz bir fitrata sahiptir. Toplumun amacı, eğitim yoluyla insanın bireysel yetkinliğini gerçekleştirmesini sağlamaktır. Bu düşüncesiyle Mâtürîdî, kemâliyeti sağlayan insanlardan oluşan Müslüman toplumun, bütün insanlık için ahlâk, adalet ve dindarlıkta örnek olmasını öngörmektedir.*

- *İmam Mâtürîdî, imanın kalpte gerçekleşen bir tasdik olduğuna vurgu yapmış ve oraya hiç kimsenin müdahale etmesine Allah'ın imkân vermediğini dile getirmiştir. Böylece o, insanların inançlarından dolayı yargılanmasının önünü kesin bir şekilde kapatmıştır. Onun bu anlayışı, ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği ilkesiyle örtüşen bir yaklaşımdır.*

- *Mâtürîdî, dini hayatın sağlam delil ve bilgi üzerine inşa edilmesini gerekli görmüş; sübjektif yorum ve verilerle hüküm vermenin çıkaracağı sorunlara dikkat çekmiştir. Bu sebeple ona göre rüya, ilham ve keşf, bilgi kaynağı değildir. Dolayısıyla bunlar üzerine hüküm bina edilemez.*

- *Mâtürîdî'nin ahlâk nazariyesi, akıl ve vahiy çerçevesinde bütüncül bir tasavvur öngörmektedir. Bu ahlâk; anlamlı, faydalı ve gayeli bir yaşamı salık vermektedir. Ahlâkî buhranların yaşandığı ve ahlâk dışı davranışların dahi din üzerinden meşrulaştırılmaya çalışıldığı günümüzde; hakkın, hakikatin ve ahlâkın hâkimiyetine şiddetle ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç ise ancak; değerler kadar onlara hayat verecek doğru Allah ve insan tasavvuru ile giderilebilir.*

- *Sonuç olarak, Mâtürîdî'nin akıl, adalet, hikmet ve özgür irade gibi kavramlara dayalı düşünce sisteminin önümüzü aydınlatacağı ve insanlığın barış ve esenliğine katkı sağlayacağı kanaatine varılmıştır.³*

Çalıştayı değerlendirirken son olarak şöyle bir soruyu sormak gerekebilir: el-Mâtürîdî'yi önemli hale getiren ve tekrar gündeme taşıyan saikler nelerdir? Sorunun cevabı için çalıştayda ele alınan akıl, adalet, hikmet ve özgür irade konularına bakmak yeterli olacaktır. Zira günümüzde genelde insanlığın özelde ise İslam coğrafyasının içinde bulunduğu durumun nedeni, bu değerlerin eksikliğinden kaynaklanan sıkıntılar olup yeni arayışları tetiklemektedir. İlahi mesajın insanın omzuna yüklediği "imar" ve "ıslah" misyonunun epey uzağında bulunan dünyamızın yeni bir rotaya ihtiyaç duyduğu ortadadır. Bu anlamda çalıştayda ele alınan hususlar yönümüzü belirleyecek temel ilkeler olarak görünmektedir. Söz konusu ilkelerin böyle bir organizasyonda el-Mâtürîdî özelinde ele alınıp günümüze yönelik tekrar

³ Sonuç bildirisine erişim için: <http://maturidi.org/16-sonuc-bildiriisi-sayfa>

yorumlanması, son zamanlarda yaşanan akıl karşıtı söylemlerin yarattığı negatif algıya yönelik sağlam bir cevap da olmuştur. Ayrıca bugüne kadar yapılmış çalıştaylardan farklı olarak bürokrasi ve siyasetten önemli isimlerin de çalıştayı takip etmesi, çalıştayın hem ilmi hem de toplumsal gelişime dair önemli bir misyonu yüklendiğini de göstermektedir.